

II. RECENZJE

Tzvetan Todorov, INTRODUCTION À LA LITTÉRATURE FANTASTIQUE, Paris 1970, Edition du Seuil, ss. 188. Coll. Poétique.

Od lutego 1970 r. ukazuje się w Paryżu nowe czasopismo poświęcone w głównej mierze teorii literatury i krytyki. Kwartalnik pt. „Poétique”, redagowany przez Helenę Cixous, Gerarda Genette’a i Tzvetana Todorova pod auspicjami Service des publications Paris-Sorbonne, posiada trzy działy. W pierwszym, najobszerniejszym, mieszczą się artykuły poświęcone problematyce teorii literatury lub krytyki literackiej, drugi (*mise au point*) zawiera opracowanie stanu badań nad wybranym zagadnieniem dotyczącym literaturoznawstwa, wreszcie trzeci (*document*) prezentuje ważniejsze teksty z teorii literatury dotychczas we Francji nie znane z powodu bariery językowej i braku przekładów.

Redakcja obiecuje sobie nie tylko przyczynić się do dalszej odnowy metod badań literackich, lecz również otworzyć zachodnioeuropejskim środowiskom krytyki i literaturoznawstwa szeroki dostęp m.in. do słowiańskiej myśli badawczej. Pierwsze numery zawierają np. nie znane we Francji teksty Chlebnikowa, Proppa i in.

Równoległe do kwartalnika „Poétique” zaczęła ukazywać się pod tym samym tytułem seria obszerniejszych publikacji (nakładem wydawnictwa Seuil), poświęconych podobnej problematyce.

Otwierająca tę serię książka Tzvetana Todorova ma na celu uściślenie pojęcia fantastyczności w utworze literackim. Dotychczasowe prace nad tą problematyką pojmują fantastyczność jako wtargnięcie czegoś niezrozumiałego, niezwykłego do świata rządzonego powszechnie uznanymi i racjonalnie poznawalnymi prawami

(Caillois, Castex, Vax). Często spotkać można także uwagi na temat niepokoju (Vax, Penzoldt), a nawet strachu (Lovecraft) warunkującego fantastyczność. Todorov posuwa się dalej. Zgadza się na określanie fantastyczności względem rzeczywistości i wyobraźni. Wydarzenie wykraczające poza ramy racjonalistycznej wiedzy może być dziełem wyobraźni, złudzenia, lub też może ono sprowadzać się do rzeczywistości, której praw jeszcze nie znamy. Dla materialistycznej umysłowości, jaką zdaje się reprezentować Todorov, nie ma innego stosunku do zjawisk wykraczających poza prawa natury.

Wychodząc z założenia, że u podłoża fantastyczności leży wahanie wobec dwu możliwości sklasyfikowania zjawiska pozornie nadnaturalnego: bądź do rzędu zjawisk iluzorycznych, bądź też naturalnych, lecz jeszcze nie wyjaśnionych, Todorov stawia pytanie, kto się waha i w jakich warunkach spełnia się owo wahanie. Ważnym uściśleniem sposobu traktowania fantastyczności jest stwierdzenie, że wahanie wobec nadzwyczajności dotyczy czytelnika pojmowanego jako funkcja implikowana w utworze literackim, podobna do tej, jaką stanowi w nim narrator. Todorov uwzględnia wszakże i czytelnika rzeczywistego, lecz w odniesieniu do poziomu interpretacji tekstu (s. 36). Może bowiem opis tego samego wydarzenia nadnaturalnego być odczytany jako alegoria lub metafora poetycka i nie będzie wówczas oceniany jego ładunek fantastyczności. Chodzi więc o to, aby czytelnik rzeczywisty odbierał zdarzenie z podobnym nastawieniem poznawczym, jakie towarzyszy lekturze tekstów realistycznych. Dokonał tu Todorov ciekawego spostrzeżenia, że literaturę fantastyczną uprawiają w głównej mierze pisarze zachęcający czytelnika do trakto-

wania tekstu jako pozytywistyczną informację o rzeczywistym świecie.

Fantastyczność wymaga więc, zdaniem Todorova, spełnienia trzech warunków. Przede wszystkim trzeba, aby tekst zmuszał czytelnika-funkcję do uznania świata postaci jako świata żywych osób i do wahania między tłumaczeniem naturalnym a tłumaczeniem nadnaturalnym przedstawionych zdarzeń. Następnie, to wahanie może być odczuwane przez jedną z postaci. W ten sposób rola czytelnika-funkcji zostaje jakby powierzona postaci i jednocześnie samo wahanie zostaje przedstawione, staje się jednym z tematów utworu. Trzecim warunkiem jest przyjęcie przez czytelnika, tym razem rzeczywistego, postawy odrzucającej alegoryczność lub poetyckość tekstu, a opierającej się na dosłowności (s. 37–38).

Takie rozumienie fantastyczności, zwłaszcza pierwszego i trzeciego jej warunku, pozwala na wnioski w sprawie kategorii generycznych. Im też poświęca autor wiele uwagi na wstępie, który jest znakomitym studium nad kryteriami rodzajowości w literaturze. Polemizując z poglądami Northropa Frye'a, zawartymi w jego *Anatomy of Criticism*, Todorov formułuje interesujące spostrzeżenia dotyczące klasyfikacji literatury. Pojęcie jednostki klasyfikacyjnej zwanej *genre*, stanowiącej w dotychczasowej terminologii francuskiej, jak wiadomo, dość nieprecyzyjne narzędzie, zostało tu zniuansowane. Z jednej strony Todorov przeciwstawia gatunki historyczne, „owoc obserwacji faktów literackich”, gatunkom teoretycznym wynikającym z potencjalnych kombinacji struktur, z drugiej zaś — wyróżnia w obrębie gatunków teoretycznych gatunki elementarne oraz gatunki złożone. O różnicy stanowiłaby, zdaniem Todorova, obecność lub nieobecność jednej cechy strukturalnej (gatunek elementarny), ewentualnie układu takich cech (gatunek złożony).

Proponuje zatem Todorov pewną dwutorowość w rozpatrywaniu kategorii generycznych. Z jednej strony istnieje konieczność obserwacji dotychczasowych realizacji literackich i klasyfikowania ułatwiającego opis zjawisk zachodzących w literaturze, z drugiej zaś — teoretyczna myśl badawcza powinna rozważać, na wysokim stopniu uogólnienia, możliwości układów pewnych „uniwersaliów semantycznych” zawsze

obecnych w dziele fikcji literackiej. Tu zauważyć można wyjście Todorova naprzeciw metodzie proponowanej przez Duranda i w pewnym sensie antycypowanej przez Bachelarda.

Przykładem teoretycznego uogólnienia będzie próba określenia warunków, jakie powinna spełniać literatura fantastyczna z punktu widzenia genologicznego. Todorov dokonuje przeglądu szeregu utworów fantastycznych (*Pamiętnik znaleziony w Saragossie* Potockiego, *Aurelia* Nerval'a, wybrane opowiadania Mérimée, Maupassanta, Kafki i in.), i tu następuje konfrontacja teorii z historycznymi realizacjami literackimi.

Todorov zarzeka się przed inwentaryzacją tematów fantastycznych, do której ograniczała się większość opracowań, jednak sam nie uniknął wejścia w problematykę tematyki. Czyni to wszakże w oparciu o kryteria strukturalistyczne. W rozdziałach 7 (*Les thèmes du «je»*) i 8 (*Les thèmes du «tu»*) grupuje pod tematyką „ja” te utwory, w których dochodzi do zatarcia podmiotu i przedmiotu, do wchłonięcia świata zewnętrznego przez podmiot wypowiadający. Natomiast do tematyki „ty” zalicza opowiadania, w których świat zewnętrzny jest niedostępny dla podmiotu wypowiadającego, obojętnie, czy z powodu tabu, czy jakiegokolwiek innej konwencji obyczajowej. Tu znowu zauważyć można pewne zbieżności z metodą psychoanalityczną.

Teoria literatury fantastycznej oparta na przesłankach semiologicznych jest czymś nowym i na pewno wymagającym jeszcze dopracowania w wielu punktach. Niejasna jest np. relacja między czytelnikiem-funkcją a czytelnikiem rzeczywistym. Wiadomo bowiem, że wypowiedź implikująca czytelnika konstituuje go z odniesieniem do jakiejś rzeczywistości pozaliterackiej. Todorov zdaje sobie zresztą sprawę z pewnych ograniczeń proponowanej metody, czemu daje wyraz w kilku uwagach utrzymanych w tonie melancholijnego zakłopotania.

W przyszłości, przy dalszym rozpracowywaniu problematyki fantastyczności w literaturze, wydaje się, że nieodzowne będzie, w ramach badania nad relacją między czytelnikiem-funkcją i czytelnikiem rzeczywistym, odniesienie rozważań genologiczno-strukturalnych do zjawisk pozaliterackich, zwłaszcza socjologicznych, filozoficznych i psychologicznych. Znamienny

jest bowiem fakt, że pojęcie literatury fantastycznej i świadomość jej odrębności w stosunku do literatury opartej na cudowności pojawia się w dobie scjentyzmu. Postulat ten nie zwraca się jednak do Todorova jako do strukturalisty. Praca Todorova jest metodologicznie koherenna i konsekwentna. Cennym wkładem do wiedzy o literaturze jest rzetelna próba wypracowania kryteriów genologicznych opartych na nowych zasadach, uwzględniających w pierwszym rzędzie wewnętrzne relacje zachodzące w utworze literackim. Wypada jednak zauważyć, że badanie struktur nie naświetli wszystkich problemów związanych z charakterystyką i definiowaniem rodzajów literackich.

Jerzy Falicki, Wrocław

Anton Popovič, PREKLAD A VÝRAZ (ÜBERSETZUNG UND AUSDRUCK), Bratislava, SAV, 1968, 250 S.).

Die Bedeutung des internationalen Austausches von Gedankengut und Literatur auf dem Wege der Übersetzung ist im letzten halben Jahrhundert enorm gestiegen und mit ihr auch das Bedürfnis, sich ebenfalls in theoretischer Beziehung über den Prozeß dieser Übernahme von einer Sprache in eine andere Rechenschaft abzulegen. Vor allem die kleineren Völker sind in ihrer kulturellen Existenz immer mehr von der Fähigkeit abhängig, ein richtig gewähltes Repertoire der kulturellen und literarischen Weltproduktion prompt und angemessen absorbieren zu können. Die Übersetzung und ihre Theorie werden für diese Völker zweifellos von größerer Wichtigkeit sein als für zahlenmäßig große Sprachgemeinschaften, obgleich paradoxerweise vorläufig vor allem die größeren Nationen die Theorie der Übersetzung intensiver entwickeln.

Von diesem Standpunkt sind die theoretischen Versuche einer Zusammenfassung der Übersetzungsempirie der kleineren Sprachgebiete zu betrachten. So sahen wir auch Anton Popovič's vielversprechende und bahnbrechende, das slowakische Gebiet betreffende Monographie *Preklad a výraz (Übersetzung und Ausdruck)*, die der Verlag der Slowakischen Akademie der Wissenschaften 1968 in Bratislava herausgege-

ben hat (mit englischer Zusammenfassung und einer Bibliographie slowakischer, der Frage der Übersetzung gewidmeter Arbeiten).

Popovič bekennt sich zum Vermächtnis des ersten modernen tschechischen Übersetzungstheoretikers, Jiří Levý. Er geht von den besten Traditionen der tschechoslowakischen und polnischen strukturalistisch orientierten Literaturwissenschaft, ebenso wie von den Ergebnissen der sowjetischen und internationalen Übersetzungstheorie aus und stützt sich auf die Konzeption der slowakischen Stilforschung. Dabei war sein Weg nicht leicht. Während der erste bedeutende tschechoslowakische Übersetzungswissenschaftler J. Levý die Möglichkeit einer wissenschaftlichen Untersuchung der Übersetzung überhaupt erst verteidigen mußte und die Problematik in ihren grundlegenden Punkten und Perspektiven dargelegt hat, bemüht sich Popovič, diese Fragen bereits in ihren komplizierten Zusammenhängen, in sprachlichem, stilistischem, literarischem und kulturellem Kontext zu begreifen und das Modell des Übersetzungsprozesses in seiner inneren strukturellen Gliederung detailliert vorzuführen. Dabei unterlegt er seine theoretischen Folgerungen auch mit eigenen Untersuchungsergebnissen slowakischer Übersetzungsprobleme, wie sie im Laufe eines Jahrhunderts entstanden sind.

Die wesentlichen Grundsätze, auf denen Popovič seine theoretischen Überlegungen aufbaut, sind folgende: Besonderheit der Übersetzungsproblematik, auf den breiteren Hintergrund der literarisch-ästhetischen Spezifik lokalisiert, funktionelle und strukturelle Auffassung der Übersetzung, ausgewogene Proportionen des synchronischen und diachronischen Aspekts und Respektierung der äußeren Übersetzungskontexte. Was diese letzteren anbetrifft, so sieht er ihren empfindlichsten Punkt in der Funktion der Übersetzung, in der Entwicklung der heimischen Literatur. „[...] die Ursachen literarischer Wandlungen müssen in der Automatisierung von Literaturwerten, im Übergewicht der Konvention, im Mangel an Aktualisierung gesucht werden [...]. Da die literarischen Strukturen bei der Überwindung dieser Ursachen eine gewisse Anzahl von Alternativen haben, die die folgende Entwicklung bedingen, kommt hier die Übersetzung als heteronymer